

ГІСТАРЫЧНАЕ КРАЯЗНАЎСТВА

Агееў А.Р. (з Магілёў)

ДЗЕЙНАСЦЬ СПРЫДОНА СОБАЛЯ Ў КАНТЭКСЦЕ БЕЛАРУСКА- ЎКРАЇНСКІХ ШКОЛЬНЫХ СУВЯЗЕЙ КАНЦА XVI – XVII ст.

У XVI – пачатку XVII ст. на беларускіх землях фарміруецца сістэма асветы, адпаведная новаму часу: узнікаюць пратэстанцкія, каталіцкія і праваслаўныя школы. Яны ўсё шырэй адкрываюцца пры кляштарх, саборах, цэрквах і зборах. Аб дзейнасці першых навучальных устаноў на Магілёўшчыне засталася вельмі мала сведчанняў. Тым не менш гістарычныя дакументы відавочна сведчаць, што ў XVII–XVIII стст. украінскія і магілёўскія землі знаходзіліся ў адной культурнай прасторы, а іх узаемасувязі і ўзаемаўплывы ярка выявіліся ў галіне асветы і школьнай адукацыі, найперш праваслаўнай.

На ўсходніх землях Беларусі ў другой палове XVI – пачатку XVII ст. найбольш шырокае распаўсюджванне сярод пратэстанцкіх плыняў атрымаў кальвінізм. Менавіта кальвіністаў можна лічыць першапраходцамі новага этапу развіцця асветы і адукацыі на беларускіх землях, якія здолелі стварыць сваю школьную сетку. У 1570 г. у Беларусі налічваліся 163 кальвінісцкія зборы. На Магілёўшчыне яны дзейнічалі ў Магілёве, Оршы, Шклове [2, с. 141].

Каталіцкія навучальныя ўстановы на тэрыторыі Беларусі былі прадстаўлены саборнымі, кафедральнымі, манастырскімі, дыяцэзіяльнымі школамі. Станаўленню навукі, развіццю еўрапейскай сістэмы адукацыі ў Беларусі садзейнічала дзейнасць каталіцкай арганізацыі «Таварыства Езуса». У XVII ст. намаганнямі езуітаў школы і калегіумы былі створаны ў Оршы, Бабруйску, Магілёве, Мсціславе і іншых гарадах усходняй Беларусі [2, с. 119]. Невялікія школы існавалі пры езуіцкіх рэзідэнцыях і місіях у Клімавічах, Расне. З мэтай прыцягнення моладзі ў езуіцкія школы навучанне ў іх вялося не толькі на лацінскай, польскай мовах, але і на беларускай. У Магілёве езуіцкая рэзідэнцыя, заснаваная вядомым царкоўным дзеячам Я. Здановічам, дзейнічала з 1680 па 1779 г. Ёй падпарадкоўваліся езуіцкія місіі ў Гомелі, Фашчаве, Хальчы, Чачэрску і інш. Каля 1684 г. пры рэзідэнцыі была адкрыта музычная бурса, з 1691 г. працавала школа.

Праваслаўнае насельніцтва не жадала саступаць прадстаўнікам іншых веравызнанняў як у плане матэрыяльнага дабрабыту, так і ў духоўнай сферы. Развіццё пратэстанцкай і каталіцкай агульнадаступнай школьнай адукацыі мела відавочную празаходнюю арыентацыю і стала выклікам для праваслаўнай супольнасці, якая ўласнай адукацыйнай традыцыі яшчэ не выпрацавала. Але адказ патрабаванням часу быў дастаткова хутка знойдзены. У 1585 г. была

адкрыта брацкая школа ў Вільні, а ў 1586 г. пачала працаваць Львоўская школа, якая стала першай брацкай школай на ўкраінскіх землях. Пры падтрымцы прываслаўнай шляхты ў канцы XVI – пачатку XVII ст. у Вільні, Львове, Магілёве, Брэсце, Луцку, Галоўчыне, Кіеве, Мінску, Пінску, Слуцку, Крычаве, Мсціславе, Оршы, Шклове, Полацку і іншых беларускіх і ўкраінскіх гарадах утвараюцца буйныя прываслаўныя брацтвы. Гэтыя рэлігійна-нацыянальныя арганізацыі прываслаўнага гарадскога насельніцтва Беларусі і Украіны ў XVI–XVIII стст. арганізавалі свае брацкія школы. Да пачатку XVII ст. у Рэчы Паспалітай існавала ўжо каля 30 такіх школ.

Магілёў дазвол на стварэнне гарадской школы атрымаў разам з наданнем яму Стэфанам Баторыем магдэбургскага права ў 1577 г., але ва ўмовах Лівонскай вайны горад не здолеў ім скарыстацца. Толькі ў 1590–1592 гг. (але ў ліку першых на беларускіх землях) магілёўскія мяшчане стварылі брацтва і адкрылі брацкую школу пры Спаскім манастыры [2, с. 53]. У Магілёўскай, як і ў Віленскай школе, з самага пачатку выкладалі чатыры мовы – царкоўна-славянскую, «простую мову» (беларускую), латынь і польскую – а таксама вывучалі дыялектыку, рыторыку, арыфметыку, геаметрыю, астраномію, геаграфію. Навучанне вялося на царкоўнаславянскай і беларускай мовах [4, с. 22–23, 54]. Выкладанне лацінскай і польскай моў з моманту заснавання вылучае магілёўскую школу з ліку іншых брацкіх школ на тэрыторыі Беларусі. У гэты ж час узнікаюць брацкія школы ў Шклове, пры Баркалабаўскім манастыры, у Куцейне пад Оршай і Буйнічах пад Магілёвам. У брацкіх школах навучаліся дзеці розных слаёў гарадскога насельніцтва. У большасці школ акрамя моў вывучаліся дыялектыка, астраномія, арыфметыка, музыка, а гісторыя і геаграфія як асобныя прадметы не выкладаліся. Брацкія школы кіраваліся статутамі, у аснове якіх ляжалі педагагічныя прынцыпы, распрацаваныя і прадстаўленыя ў статуте Львоўскай брацкай школы. Гэты статут быў своеасаблівым узорам для магілёўскай школы. У статуте Магілёўскай брацкай школы 1597 г. так і гаворыцца: «...беручы прыклад з іншых месц», што хутчэй за ўсё ўказвае на запазычанне вучэбнай праграмы Львоўскай школы 1590 г. [5, с. 27–29; 6, с. 30].

Першымі настаўнікамі ў магілёўскай школе былі ў асноўным выхадцы з Кіева: Касовіч, «студэнт з Кіева», навучаў латыні, Цімафей Грыбач і Павел Іеўлеў – рускаму чытанню, Афанасій Стралецкі – «пачаткам латыні», Фёдар Тарасовіч – маральнасці. Вядомыя імёны настаўнікаў: Каткоўскі, Фама Тавбаровіч і Радко, Ігнат Іяўлевіч, Д. Макарэвіч, Васілеўскі, Сава Андрэевіч, які меў ступень магістра, а значыць вучыўся ў нейкім універсітэце [4, с. 56–57].

У 1624 г. будынак магілёўскай школы перайшоў да ўніятаў, аднак у 1633 г. выкладанне аднавілася. У 1654 г., пасля таго як рускія войскі занялі Магілёў, цар Аляксей Міхайлавіч дараваў брацкаму вучылішчу правы, роўныя з кіеўскай школай. Пасля вяртання ў 1667 г. горада ў склад Рэчы Паспалітай выкладанне ў школе па-ранейшаму адбывалася па праграме кіеўскай калегіі.

Брацкія друкарні Украіны і Беларусі выдалі вялікую колькасць вучэбных дапаможнікаў. Першыя ў Беларусі друкарні з'явіліся на ўсходзе краіны (у Буйнічах пад Магілёвам (1635), Бялынічах (1638–1653) і Куцейне пад Оршай) паралельна з друкарнямі ў Вільні, Брэсце і Нясвіжы. Асабліва актыўна мясцовае кнігадрукаванне пачало развівацца з пачатку XVII ст., калі ў 1616 г. была створана друкарня пры Магілёўскім брацтве, якая з перапынкамі працавала да 1773 г. Магілёў і Куцейна сталі галоўнымі цэнтрамі кірылічнага кнігадрукавання Беларусі з другой чвэрці XVII ст. Менавіта ў гэты час складалася Магілёўская школа гравюры. Яе стварэнню садзейнічалі кнігавыдаўцы Спірыдон Собаль і Фёдар Грышановіч, мастакі-гравёры Максім і Васіль Вашчанкі, Фёдар Ангілейка [1, с. 26]. Магілёўскія друкарні былі вядомы далёка за межамі нашага рэгіёна і надалей.

Сярод выбітных асоб асветы і школьнай адукацыі гэтага часу, спадчыну якіх немагчыма і непатрэбна дзяліць украінскаму і беларускаму народам, вылучаюцца Лаўрэнцій Зізаній, Мялецій Сматрыцкі, Спірыдон Собаль. На мяжы XVI–XVII стст. у Буйнічах пад Магілёвам настаўнічаў беларускі і ўкраінскі асветнік, педагог, царкоўны дзеяч Лаўрэнцій Зізаній. Ён працаваў выкладчыкам брацкіх школ у Львове (да 1592 г.), Брэсце (1592–1595), Вільні (1595–1597), хатнім настаўнікам сына крычаўскага старасты Б. Саламярэцкага (1597–1600) і дзяцей князя А.К. Астрожскага (1600–1602), пасля ў князя Я. Карэцкага на Вальні (да 1618 г.). У 1596 г. у Вільні Лаўрэнцій Зізаній першым у Беларусі і Украіне надрукаваў азбуку «Наука къ читаню и розуменю писма словенскаго» з малюнкамі. У гэтым жа годзе ім была выдадзена «Граматыка словенска съвершеннаго искуства осми частій слова». Буквар і граматыка Зізанія мелі значны ўплыў на развіццё мовазнаўчай навукі ўсходніх і паўднёвых славян. Свой унёсак у развіццё брацкіх школ Беларусі зрабіў аўтар вядомай «Граматыкі славенскай...» беларускі і ўкраінскі асветнік, пісьменнік-палеміст, царкоўны і грамадскі дзеяч Мялецій Сматрыцкі. З 1600 г. ён жыў у князя Б. Саламярэцкага ў в. Баркулабава на Магілёўшчыне (па іншых звестках, у Буйнічах).

Біяграфія буйнейшага беларускага асветніка XVII ст. Спірыдона Собаля з'яўляецца яскравым прыкладам сувязей і ўзаемаўзбагачэння школьных сістэм Магілёўшчыны і Кіеўшчыны. Будучы рэктар Магілёўскай і Кіеўскай брацкіх школ нарадзіўся ў Магілёве ў сям'і магілёўскага бурмістра Б.І. Собаля ў канцы XVI ст. Напэўна, адукацыю атрымаў у Кіеве. У Магілёўскай брацкай школе пачаў працаваць настаўнікам, а затым стаў яе рэктарам. З 1624 г. пачынаецца настаўніцкая праца ў Кіеўскай брацкай школе, дзе ў 1626 г. яго выбіраюць рэктарам.

Значна лепш нам вядомы друкарскі перыяд у жыцці асветніка. У 1628–1630 гг. у Кіеве каля Уваскрасенскай царквы на Падоле Спірыдон Собаль друкаваў кнігі ў доме мітрапаліта Юва Барэцкага, пасля смерці якога вярнуўся ў Беларусь. З 1630 г. у Куцейне пад Оршай і затым у Буйнічах пад Магілёвам

(каля 1635) ён прымаў удзел у заснаванні друкарняў, дзе працягваў выдаваць кнігі. Акрамя кніг для царквы Спірыдон Собаль выдаў кнігі для хатняй малітвы, кнігі маральна-павучальнага зместу, пераклады з грэчаскай мовы і буквары. Менавіта дзякуючы апошнім ён найбольш вядомы.

На сённяшні дзень адзіны вядомы экзэмпляр першага «Буквара...» Спірыдона Собаля захоўваецца ў Львове ў Музеі ўкраінскага мастацтва. Яго можна лічыць першым беларускім спецыялізаваным падручнікам. Спірыдон Собаль не толькі надрукаваў першы «Буквар...», але і ўпершыню ўвёў ва ўжытак само слова «буквар», якое пазней замацавалася як назва першага падручніка, па якім дзеці пачынаюць вучыцца чытаць і пісаць. «Букварь сиречь, начало учения детем начинающим чтению извыкати» быў выдадзены ў Куцеіне ў 1631 і 1636 гг., а ў Магілёўскай брацкай друкарні ў 1636 г. – «Букварь языка славенска».

Куцеінскі «Буквар...» утрымліваў першапачатковыя веды па граматыцы, якія давалі магчымасць авалодаць тэхнікай пісьма і чытання. Кніга мела 40 аркушаў. Яна стала шырока вядома ва Украіне, ВКЛ і Масковіі. 44 літары алфавіта, вялікія і маленькія, спачатку друкаваліся ў звычайным, а затым у зваротным парадку. Пасля ішлі двухлітарныя і трохлітарныя склады, многія – як самастойныя словы: «рай», «май», «мне»... Далей навучэнцам прапаноўваліся словы на асобныя літары. У буквары ўтрымліваюцца звесткі аб націску, знаках прыпынку, скланенні назоўнікаў, прыметнікаў, дзеепрыметнікаў. Пад назвай «Парадеігмата» была прадстаўлена табліца пяці скланенняў стараславянскай мовы. Спецыяльны раздзел чытанкі прысвечаны хрысціянскім запаведзям, накіраваным на фарміраванне высокіх маральных якасцей.

У Магілёўскай брацкай школе ў 20-я гг. XVII ст. вучыліся вядомыя праваслаўныя дзеячы Ігнат і Фама Іяўлевічы, што дазволіла ім паступіць адпаведна ў Замоўскую і Кракаўскую акадэміі. Фама Якаўлевіч Іяўлевіч (Еўлевіч), – культурны і рэлігійны дзеяч Рэчы Паспалітай, польскамоўны паэт, гуманіст, нарадзіўся ў Магілёве ў 1628–1631 гг. быў рэктарам Кіеўскай брацкай школы. Пасля ўтварэння Кіева-Магілянскага калегіума вярнуўся ў Магілёў.

Такім чынам, плённасць украінска-беларускіх культурных кантактаў засведчана часам. Узорам для брацкіх школ быў статут Львоўскай брацкай школы, а пазней праграмы кіеўскага калегіума. Для праваслаўнай школьнай адукацыі XVII–XVIII стст. цэнтрам падрыхтоўкі школьных кадраў з'яўляўся Кіеў. Назіралася ўзаемная ратацыя настаўнікаў, пры гэтым пераважаў рух настаўнікаў з Кіева на Магілёўшчыну. Беларускія і ўкраінскія брацкія школы з пункта гледжання агульнаеўрапейскіх працэсаў можна разглядаць у кантэксце станаўлення гарадскіх і цэхавых школ Еўропы. У выданні вучэбных дапаможнікаў вялікую ролю адыгралі магілёўскія друкары, сярод якіх адным з самых вядомых і плённых лічыцца Спірыдон Собаль.

ЛІТАРАТУРА

1. **Агеев, А. Г.** Перекрестки могилевской истории / А. Г. Агеев, Я. И. Климуть, И. А. Пушкин. – Минск : Туринфо, 2004. – 216 с. : ил.
2. **Асвета** і педагагічная думка ў Беларусі : са старажыт. часоў да 1917 г. / [М. М. Абраменка і інш. ; рэдкал.: М. А. Лазарук (адк. рэд.) і інш.]. – Мінск : Народная асвета, 1985. – 464 с.
3. **Блинова, Т. Б.** Иезуиты в Беларуси. Роль иезуитов в организации образования и просвещения / Т. Б. Блинова. – Гродно : ГрГУ, 2002. – 425 с.
4. **Жудро, Ф. А.** История могилевского Богоявленского братства / Ф. А. Жудро. – Могилев на Днепре : Скоропечатня и литография Ш. Фридманда, 1890. – 112 с.
5. **Науменко, В. В.** Очерки истории образования Могилевщины / В. В. Науменко, В. С. Богданов, А. Р. Агеев ; под общ. ред. Л. С. Смотрицкого. – Могилев : МГОИРО, 2012. – 504 с. : ил.
6. **Самусік, А. Ф.** Магілёўская брацкая школа ў святле эвалюцыі агульнаеўрапейскай гуманістычнай сістэмы педагагікі XVI–XVII стагоддзяў / А. Ф. Самусік // Гістарычнае і сацыякультурнае развіццё Магілёва : зб. навук. прац / уклад. І. А. Пушкін, В. В. Юдзін. – Магілёў, 2007. – С. 27–33.